Latin American Journal of Education
www.lajoe.org

TA’LIMDAGI GLOBAL TENGSIZLIK VA IJTIMOIY ADOLAT: XXI ASRDA BILIM OLISH HUQUQI VA IMKONIYATLAR TENGLIGI MUAMMOSI

https://doi.org/10.5281/zenodo.24448729

Andijon viloyati Baliqchi tumani
32-umum ta’lim maktabi 11-Sinf o‘quvchisi
Abduhalilova Nodirabegim Baxtiyorjon qizi

Annotatsiya. *XXI asrda ta’lim global taraqqiyot, inson kapitalini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning strategik omiliga aylangan. Shunga qaramay, sifatli ta’limdan foydalanish imkoniyatlarining davlatlar, hududlar va ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida notekis taqsimlanishi global miqyosdagi dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqolada ta’lim tengsizligining iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va texnologik omillari, uning avlodlararo ijtimoiy mobillikka ta’siri hamda xalqaro hamkorlik doirasidagi yechimlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’limda formal tenglik va real imkoniyatlar tengligi o‘rtasidagi konseptual tafovut ochib berilib, ijtimoiy adolatga asoslangan ta’lim siyosatini shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlari asoslanadi.*

Kalit so‘zlar: *global ta’lim tengsizligi, ijtimoiy adolat, inson kapitali, ta’lim olish huquqi, inklyuziv ta’lim, raqamli tafovut, ijtimoiy mobillik, barqaror rivojlanish, ta’lim siyosati.*

Kirish. Zamonaviy dunyoda insoniyat taraqqiyotining asosiy mezonlaridan biri tabiiy resurslar yoki iqtisodiy salohiyat bilangina emas, balki bilim, intellektual kapital va innovatsion imkoniyatlar bilan ham belgilanmoqda.

Globallashuv, raqamli transformatsiya va ilmiy-texnologik taraqqiyot sharoitida ta’lim insonning shaxsiy rivojlanishi bilan bir qatorda davlatlarning xalqaro raqobatbardoshligini belgilovchi strategik institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Biroq ta’limning ahamiyati ortib borayotgan bir paytda sifatli bilim olish imkoniyatlari hamma uchun bir xil darajada ta’minlanmagan. Jahonning ayrim hududlarida o‘quvchilar sun’iy intellekt, zamonaviy laboratoriyalar va xalqaro akademik dasturlardan foydalanayotgan bo‘lsa, boshqa hududlarda bolalar hali ham maktab infratuzilmasi, malakali pedagoglar va asosiy o‘quv resurslari yetishmovchiligiga duch kelmoqda.

Asosiy qism. UNESCOning 2026-yilgi Global Education Monitoring hisobotida keltirilishicha, 2024-yilda dunyo bo‘yicha 273 million bola va yosh ta’limdan tashqarida qolgan. Bu maktab yoshidagi bolalar va yoshlarning taxminan har oltinchisi ta’lim tizimidan chetda ekanini anglatadi. Mazkur ko‘rsatkich ta’lim tengsizligi shunchaki ayrim

Latin American Journal of Education
www.lajoe.org

mamlakatlarning ichki muammosi emas, balki global ijtimoiy adolat va inson huquqlariga daxldor tizimli masala ekanini ko‘rsatadi.

Ushbu maqolaning asosiy ilmiy pozitsiyasi shundan iboratki, ta’limdagi global tengsizlik mavjud iqtisodiy tafovutlarning oddiy natijasi emas, balki ularni avloddan avlodga uzatishi va mustahkamlashi mumkin bo‘lgan institutsional mexanizmdir. Shu sababli ta’limdagi adolatni ta’minlash faqat ta’lim muassasalariga kirish imkoniyatini kengaytirish bilan cheklanmasdan, bilim olish jarayonidagi real sharoitlar va natijalar tengligini ham qamrab olishi zarur.

Global ta’lim tengsizligining asosiy sabablari. Ta’limdagi tengsizlik ko‘p omilli ijtimoiy hodisa bo‘lib, uning shakllanishida iqtisodiy, geografik, demografik va institutsional omillar o‘zaro ta’sirlashadi. Avvalo, iqtisodiy imkoniyatlarning notekis taqsimlanishi ta’limdan foydalanish darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kam daromadli oilalarda voyaga yetayotgan bolalar qo‘shimcha mashg‘ulotlar, zamonaviy o‘quv texnologiyalari, xorijiy tillarni o‘rganish va sifatli ta’lim resurslaridan foydalanishda cheklovlarga duch kelishi mumkin. Natijada oilaning iqtisodiy holati bolaning akademik imkoniyatlariga ta’sir qiluvchi omillardan biriga aylanadi.

Ikkinchidan, hududiy nomutanosiblik ta’lim sifatidagi farqlarni kuchaytiradi. Shahar va qishloq maktablari o‘rtasidagi infratuzilma, pedagogik salohiyat va texnologik ta’minot tafovutlari o‘quvchilarning bilim olish sharoitlariga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

Uchinchidan, ijtimoiy va madaniy kapitalning notekis taqsimlanishi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalarning ta’lim darajasi, oiladagi intellektual muhit, kitoblardan foydalanish imkoniyati va akademik qo‘llab-quvvatlash bolaning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatiga ta’sir qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, gender stereotiplari, nogironlik bilan bog‘liq to‘siqlar, migratsiya va til muammolari ayrim ijtimoiy guruhlarning sifatli ta’lim olish imkoniyatlarini cheklaydi.

Demak, ta’lim tengsizligini bartaraf etish uchun faqat maktablar sonini oshirish emas, balki uning ortida turgan ijtimoiy-iqtisodiy sabablarni ham tizimli ravishda o‘rganish lozim.

Ta’limdagi tenglik va ijtimoiy adolat: nazariy yondashuvlar. Ta’limdagi ijtimoiy adolat masalasi zamonaviy siyosiy falsafa va ijtimoiy fanlarda muhim o‘rin egallaydi.

Amerikalik faylasuf John Rawls o‘zining adolat nazariyasida jamiyatdagi ijtimoiy va

iqtisodiy tengsizliklar eng kam imkoniyatga ega qatlamlar manfaatiga xizmat qilishi lozimligini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv ta’lim siyosati uchun muhim nazariy asos bo‘lib, resurslarni taqsimlashda ijtimoiy jihatdan zaif guruhlarning ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Amartya Sen tomonidan ishlab chiqilgan imkoniyatlar yondashuvi

Latin American Journal of Education
www.lajoe.org

esa insonning faqat muayyan huquqqa ega bo‘lishi emas, balki undan amalda foydalana olish imkoniyatini ham muhim deb hisoblaydi.

Mazkur nazariyalar nuqtayi nazaridan, barcha bolalarga maktab eshiklarining ochiq bo‘lishi hali to‘liq ijtimoiy adolatni anglatmaydi. Adolatli ta’lim tizimi har bir o‘quvchining sifatli bilim olishi, mustaqil fikrlashi va o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun zarur sharoit yaratishi kerak.

Shunday qilib, ta’limdagi formal tenglikdan real imkoniyatlar tengligiga o‘tish zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya va yangi ta’lim tafovutlari Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining mazmuni va shaklini tubdan o‘zgartirmoqda. Masofaviy ta’lim, elektron kutubxonalar, sun’iy intellekt va xalqaro ta’lim platformalari bilim olish imkoniyatlarini kengaytirgan bo‘lsa-da, ulardan foydalanish imkoniyatlari hamma uchun teng emas.

Raqamli tengsizlikni faqat internetga ulanish yoki kompyuterga ega bo‘lish bilan izohlash mumkin emas. Bu jarayon texnologik resurslardan foydalanish ko‘nikmasi, raqamli savodxonlik, axborotni tanqidiy baholash va olingan bilimlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ham qamrab oladi.

Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari individual o‘qitish, bilimdagi bo‘shliqlarni aniqlash va o‘quv materiallarini moslashtirish imkonini beradi. Biroq texnologik infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlar va ijtimoiy jihatdan ustun qatlamlar ushbu imkoniyatlardan ko‘proq foydalanishi ehtimoli mavjud.

Shu sababli texnologik taraqqiyot ta’limdagi mavjud tengsizliklarni kamaytiruvchi vositaga aylanishi uchun raqamli resurslarning ochiqligi, arzonligi va ulardan foydalanish kompetensiyasi birgalikda rivojlantirilishi zarur.

Ta’lim tengsizligining iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari. Ta’limdagi tengsizlikning eng jiddiy oqibatlaridan biri uning avlodlararo davom etishidir. Sifatli ta’lim olish imkoniyati cheklangan shaxslarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va yuqori malakali kasblarga kirish imkoniyati ham cheklanishi mumkin. Bu esa daromadlar tafovutini kuchaytirib, ijtimoiy mobillikni susaytiradi. Natijada ta’lim insonning ijtimoiy mavqeini o‘zgartirish vositasi bo‘lish o‘rniga, mavjud tabaqalanishni takror ishlab chiqaruvchi mexanizmga aylanish xavfini yuzaga keltiradi.

Bundan tashqari, ta’lim tengsizligi jamiyatda ijtimoiy ishonchning pasayishi, fuqarolik faolligining cheklanishi va iqtisodiy salohiyatdan to‘liq foydalanilmasligiga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, ta’limga kiritiladigan investitsiyalarni faqat iqtisodiy xarajat sifatida emas, balki uzoq muddatli ijtimoiy barqarorlik va adolatni ta’minlashga qaratilgan strategik sarmoya sifatida baholash lozim. Xalqaro hamkorlik va barqaror rivojlanish

Latin American Journal of Education
www.lajoe.org

maqsadlari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasidagi 4-maqsad barcha uchun inklyuziv, teng va sifatli ta’limni ta’minlashni nazarda tutadi.

UNESCO, UNICEF va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar ta’limdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, pedagoglar salohiyatini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlarida muhim tashabbuslarni amalga oshirmoqda.

Biroq xalqaro miqyosda belgilangan maqsadlar bilan milliy ta’lim tizimlarining real imkoniyatlari o‘rtasida muayyan tafovutlar mavjud. Moliyaviy resurslar, institutsional boshqaruv va demografik sharoitlarning turlicha bo‘lishi global maqsadlarga erishish jarayonini murakkablashtiradi. Shu sababli xalqaro hamkorlik o‘zaro tajriba almashish bilan cheklanmasligi, balki moliyaviy ko‘mak, ilmiy hamkorlik, pedagogik innovatsiyalar va natijalarni monitoring qilish mexanizmlarini ham qamrab olishi kerak.

Ta’limdagi global tengsizlik muammosi O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Mintaqada demografik o‘sish, hududiy rivojlanish tafovutlari, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar va raqamli infratuzilmani takomillashtirish jarayonlari ta’lim siyosatining yangi ustuvor yo‘nalishlarini belgilamoqda.

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim qamrovini kengaytirish, oliy ta’lim imkoniyatlarini oshirish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va raqamli ta’lim muhitini shakllantirish borasida islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq ta’limdagi haqiqiy adolatni ta’minlash uchun qamrov ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda, ta’lim sifati, o‘quvchilarning funksional savodxonligi, hududlararo tafovutlar, malakali o‘qituvchilar taqsimoti va inklyuziv ta’lim imkoniyatlarini ham baholash zarur.

O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ta’limni modernizatsiya qilish jarayoni milliy ehtiyojlar va xalqaro standartlar o‘rtasidagi muvozanatga asoslanishi kerak. Xalqaro tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uni mahalliy ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlarga moslashtirish samarali natija beradi.

Ta’limda ijtimoiy adolatni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari. Global ta’lim tengsizligini kamaytirish uchun bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan strategik choralarni amalga oshirish zarur.

Birinchidan, ta’limni moliyalashtirishda ehtiyojga asoslangan yondashuvni kuchaytirish lozim. Ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan zaif hududlarga qo‘shimcha resurslar yo‘naltirilishi kerak.

Ikkinchidan, pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va malakali o‘qituvchilarning hududlar bo‘yicha adolatli taqsimlanishi ta’minlanishi zarur.

Uchinchidan, inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish, nogironligi bo‘lgan bolalar va boshqa ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar uchun moslashtirilgan sharoitlar yaratish muhimdir.

Latin American Journal of Education
www.lajoe.org

To‘rtinchidan, raqamli ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, raqamli savodxonlikni rivojlantirishga ham ustuvor ahamiyat berish lozim.

Beshinchidan, ta’lim sifatini baholashda faqat umumiy natijalar emas, balki turli ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi tafovutlar ham hisobga olinishi kerak.

Oltinchidan, davlat, xalqaro tashkilotlar, ta’lim muassasalari va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Xulosa. Ta’limdagi global tengsizlik XXI asrda insoniyat oldida turgan eng muhim ijtimoiy muammolardan biridir. Uning mohiyati faqat ta’lim muassasalarining yetishmasligida emas, balki insonlarning o‘z intellektual va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkoniyatlari turlicha taqsimlanganidadir.

Adolatli ta’lim tizimi barcha uchun bir xil sharoit yaratish bilan cheklanmasligi kerak. U har bir insonning boshlang‘ich imkoniyatlari, ehtiyojlari va mavjud to‘siqlarini hisobga olib, sifatli bilim olish uchun zarur sharoitlarni ta’minlashi lozim. Shu sababli global ta’lim siyosatining asosiy mezoni ta’lim muassasalariga qamrovni oshirish bilangina emas, balki eng kam imkoniyatga ega guruhlarning ta’lim natijalarini yaxshilash bilan ham belgilanadi.

Ta’limdagi adolat — bu bilim eshiklarini barchaga ochish bilangina emas, balki har bir insonning o‘sha imkoniyatdan foydalanib, o‘z kelajagini mustaqil belgilash huquqini ta’minlash bilan o‘lchanadi.

Zero, bilim olish imkoniyati ijtimoiy mavqe, iqtisodiy sharoit yoki tug‘ilgan hududga bog‘liq bo‘lgan jamiyatda barqaror taraqqiyot va haqiqiy ijtimoiy adolatga erishish qiyin. Ta’limdagi tenglik esa nafaqat bugungi avlodning, balki kelajak avlodlarning ham adolatli va farovon hayot kechirishi uchun zarur fundamental shartdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. (2026). Global Education Monitoring Report 2026: Access and Equity – Countdown to 2030. Paris: UNESCO.
2. .United Nations. (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: United Nations.
3. Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Sen, A. (1999). Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press.
5. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood.
6. World Bank. (2018). World Development Report 2018: Learning to Realize Education’s Promise. Washington, DC: World Bank.

Latin American Journal of Education
www.lajoe.org

7. UNESCO. (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO